

Nalepa, Edward J.

Wojskowe bataliony górnicze w Polsce w latach 1949-1959

Przegląd Historyczny 85/1-2, 123-133

1994

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

EDWARD J. NALEPA

Wojskowe bataliony górnicze w Polsce w latach 1949-1959

W literaturze historycznej tak polskiej, jak i obcojęzycznej nie ma żadnego wydawnictwa poświęconego w całości lub nawet w części żołnierzom powojennego Wojska Polskiego, kierowanym — w głównej mierze ze względów politycznych — do pracy przymusowej w specjalnych batalionach pracy w górnictwie. Istnieje tylko jedna nieopublikowana praca Mariana Szena pt. „Wojskowy Korpus Górniczy”, przygotowana jako magisterska w Wojskowej Akademii Politycznej w 1975 r.

Taka sama sytuacja istnieje w publicystyce naukowej, gdzie wymienić można jeden niewielki artykuł Z. Wojdalskiego pt. „Wojskowy Korpus Górniczy”, zamieszczony na łamach „Dziejów Najnowszych” (1983, nr 2). W obu przypadkach autorzy eksponują wyraźnie ekonomiczny aspekt zatrudnienia żołnierzy w górnictwie węglowym, unikając raczej pokazywania i wyjaśnienia kluczowej tu kwestii, tj. represyjnego głównie z przyczyn politycznych charakteru tej kategorii służby wojskowej.

Pełniejsze światło na omawiany problem rzucają dokumenty archiwalne proveniencji wojskowej przechowywane w Centralnym Archiwum Wojskowym. Do najważniejszych zaliczyć trzeba zespoły akt: WKG, GZ WP, Gabinetu MON, Sztabu Gen. WP i krakowskiego OW (OW-V). Zawierają one wiele instersujących sprawozdań i meldunków (w tym np. szefa GZP gen. M. Naszkowskiego do ministra ON K. Rokossowskiego) przedstawiających w wielu przypadkach zbliżony do rzeczywistego obraz wymuszonej na żołnierzach pracy w warunkach zagrażających ich życiu i zdrowiu oraz urągających elementarnym zasadom poczucia godności obywatela-żołnierza.

Nad problemem tym przez cały niemal okres Polski Ludowej rozciągnięta została szczelna zasłona milczenia. Sytuacja zmieniła się dopiero po 1990 roku, w ogólnej atmosferze narastającej w społeczeństwie fali odreagowania na doznane krzywdy w okresie PRL i ubiegania się o zadośćuczynienie moralne i materialne. Powstało już kilka związków zrzeszających byłych żołnierzy-górników, które coraz aktywniej walczą o prawa dla swoich członków, w tym o uznanie ich za osoby represjonowane przez totalitarny system PRL.

GENEZA BATALIONÓW PRACY

Po zakończeniu działań wojennych Polska na mocy umowy z ZSRR zobowiązana była dostarczyć kontyngent węgla kamiennego do tego kraju w myśl dwustronnych ustaleń (węgiel miał być dostarczany po cenie specjalnej — 1 tona za 1 dolara). ZSRR przysłał do Polski do pracy w kopalniach 50 tys. jeńców niemieckich. Pracowali oni od września 1945 r. do czasu utworzenia NRD, kiedy to zwolniono ich z niewoli. Wraz z jeńcami niemieckimi w kopalniach zatrudnieni byli tzw. pracownicy specjalni czyli więźniowie. Nie potrafię określić w tej chwili, jakie to były kategorie więźniów. Można jedynie podać, że pracownicy specjalni zatrudniani byli do 1956 r.

W związku ze zwolnieniem jeńców niemieckich górnictwo zaczęło odczuwać brak rąk do pracy. Przypomnijmy, że oprócz kontyngentów węgla dostarczanych do ZSRR istniało ogromne zapotrzebowanie na ten surowiec w kraju.

W związku z tym 25 lipca 1949 na odprawie kierowniczego aparatu polityczno-wychowawczego, I Wiceminister Obrony Narodowej i jednocześnie Szef Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego WP, gen.bryg. Edward Ochab zaproponował skierowanie żołnierzy do pracy w kopalniach. Mieli wydobywać węgiel na potrzeby wojska¹.

W tym czasie podejmowane były próby ochotniczego naboru żołnierzy do pracy w przemyśle górniczym, głównie na terenie OW nr 5 Kraków (obejmował swym zasięgiem Górny Śląsk). Akcja naboru specjalnego do górnictwa przyniosła znikome efekty — zgłosiło się jedynie 373 żołnierzy, pomimo szerokiej akcji propagandowej ze strony wojskowego aktywu PZPR i ZMP².

W tej sytuacji 5 sierpnia 1949 minister obrony narodowej wydał rozkaz, aby powołać dodatkowo 4 tys. osób z wcielanego do wojska rocznika 1927/1928, które po przeszkoleniu rekruckim (bez broni) miano wcielić do batalionów pracy i kierować do kopalń wytypowanych przez Ministerstwo Górnictwa. Przystąpienie do pracy tych żołnierzy minister określił na 15 października 1949³.

ZASADY I TRYB POWOŁYWANIA DO ODBYCIA SŁUŻBY WOJSKOWEJ
W BATALIONACH PRACY

Tworzone jesienią 1949 r. bataliony pracy miały mieścić się w ramach zastępczej służby wojskowej, nowej kategorii zasadniczej służby wojskowej wprowadzonej ustawą o powszechnym obowiązku wojskowym z 4 lutego 1950⁴. Jej artykuł 19 stanowił, że polega ona na odbywaniu przeszkolenia wojskowego oraz wykonywaniu pracy na rzecz celów obronnych państwa i narodowych planów gospodarczych. „Służba zastępcza” stwarzała zatem warunki dla „za-

---

¹ Zob. Protokół z odprawy kierowniczego aktywem polityczno-wychowawczego Wojska Polskiego w GZP-W z 25 lipca 1949. CAW, GZP WP, 524/59/717, k. 127 i dalsze.

² Zob. Meldunek o naborze specjalnym do górnictwa Zastępcy Szefa Zarządu Polityczno-Wychowawczego Okręgu Wojskowego V Krakowskiego z 4 lipca 1949, CAW, GZP WP 524/59/636, k. 213-215.

³ Zob. Rozkaz Ministra Obrony Narodowej nr 036 z 5 sierpnia 1949 dot. wykonania planu dostaw węgla na potrzeby wojska, CAW, GZP WP, 524/58/607, k. 66-67.

⁴ Ustawa z 4 lutego 1950 o powszechnym obowiązku wojskowym, Dz.U. RP nr 6, 1950, poz. 46, s. 53-62.

gospodarowania” tych poborowych, którzy uznani zostali za „element” nie nadający się do wcielenia do kadrowej służby wojskowej ze względów politycznych i społecznych (klasowych). By skutecznie eliminować z poboru do służby w podstawowych rodzajach wojsk i służb ludzi „politycznie i klasowo obciążonych”, stworzony został specjalny system kwalifikowania i selekcji poborowych. Jego istotę stanowiły trzy generalne kryteria: społeczne, polityczne i moralne. Ich interpretacją zajmować się miały urzędy bezpieczeństwa, organa informacji wojskowej i ogniwa partyjne. Szczególnie ważne było tu „sprawdzanie i opiniowanie” poborowych przez odpowiedź UBP. Dokonany przez nie zapis „służba zastępcza” na karcie poborowego oznaczał, iż w stosunku do danej osoby są zastrzeżenia natury politycznej, dla których może ona być zakwalifikowana jedynie do odbycia zastępczej służby wojskowej, bez względu na jej pochodzenie społeczne, przynależność organizacyjną czy charakter wykonywanej pracy. Ponieważ jednak właściwe organa MBP „oceniały” przedpoborowych (poborowych) tylko pod względem politycznym, końcowa decyzja wobec tych niezastrzeżonych przez „bezpiekę”, należała do Wojskowego Komendanta Rejonowego. Ten — będąc zarazem przewodniczącym rejonowej komisji poborowej — odpowiadał ostatecznie za przestrzeganie pozostałych kryteriów poboru do armii. Szczegółowe wytyczne w tym względzie zawarte zostały w ściśle tajnym rozkazie ministra ON marszałka K. Rokossowskiego z 1 lutego 1951 (zob. załącznik 1)⁵. Zarówno rozkaz Rokossowskiego, jak i różne wcześniejsze mniej oficjalne wytyczne i instrukcje dotyczące traktowania poborowych spowodowały, że w żołnierskich batalionach pracy obok harcerzy Szarych Szeregów, żołnierzy AK, NSZ, PSZ na Zachodzie i Kompanii Wartowniczych przy armii USA na terenie okupowanych Niemiec, znaleźli się również wcieleni do Wehrmachtu Pomorzanie, Ślązacy, Kaszubi i Warmiacy, a obok nich przesiedleńcy i repatrianci oraz wszyscy „obcoklasowi”.

Trzeba jednak powiedzieć, że do batalionów górniczych czy budowlanych, kierowani byli także poborowi karani więzieniem za różne przestępstwa kryminalne. Stanowili oni jednak zawsze stosunkowo nieliczne grupy. Dla przykładu podać można, iż według stanu na 1 stycznia 1953 na ogólną liczbę około 27 tys. żołnierzy jednostek ZSW tych z wyrokiem było około 3,5%⁶.

System eliminacji i selekcji poborowych miał w jakimś stopniu zastosowanie również w stosunku do kadry zawodowej (oficerów i podoficerów zawodowych). Do batalionów pracy kierowano w pierwszej kolejności osoby z zastrzeżeniami natury politycznej (m.in. brat czy ojciec służył w armii Andersa, służba w AK, rodzina przebywa na Zachodzie), ale także cieszące się niezbyt dobrą opinią pod względem dyscypliny służbowej, fachowości czy postawy moralnej. Nic zatem dziwnego, że u większości tej kadry zawodowej dominował pogląd, iż do jednostek ZSW „kierowani są wyłącznie oficerowie i podoficerowie przenoszeni karnie, o niepełnej przydatności fachowej, z zastrzeżeniami natury politycznej, którymi MON nie interesuje się, nie kontroluje ich pracy”⁷.

⁵ Rozkaz Nr 008/MON z 1 lutego 1951 podpisany przez Ministra Obrony Narodowej marszałka Polski Konstantego Rokossowskiego, CAW, Gabinet MON, 1631/78/13, k. 25-26.

⁶ Zob. Pismo szefa Wydziału Politycznego Kierownictwa Jednostek ZSW mjr'a Harańskiego do szefa GZP WP gen.bryg. M. Naszkowskiego (z 23 maja 1953), CAW, GZP WP, IV 112/227, k. 428-432.

⁷ Tamże.

FORMOWANIE, STRUKTURA ORGANIZACYJNA JEDNOSTEK ROBOCZYCH,
KOLEJNE REORGANIZACJE

13 sierpnia 1949 minister ON marszałek M. Żymierski wydał rozkaz organizacyjny nakazujący dowódcom okręgów wojskowych sformowanie⁸: w OW I (Warszawa) 1 Batalionu Pracy (JW 2654) w Szladze k. Orzysza; w OW II (Bydgoszcz) 2 Batalionu Pracy (JW 2687) w Drawsku; w OW IV (Wrocław) 3 Batalionu Pracy (JW 2960) w Biedrusku; w OW V (Kraków) 4 Batalionu Pracy (JW 2998) w Dębie.

Tworzone na poligonach jednostki liczyły około 1220 osób, w tym 10-15 oficerów, 30-40 podoficerów zawodowych, około 70 żołnierzy służby zasadniczej (kadrowej) i około 1100 poborowych przeznaczonych do odbywania zastępczej służby wojskowej⁹.

Po miesięcznym przeszkoleniu bataliony 1, 2, 3 zostały przeniesione do OW-V (Kraków) i 15 października 1949 skierowane do pracy w kopalniach Górnego Śląska. Bataliony pracy pozostawały poza normą wojska, tzn. koszty ich utrzymania miały być refundowane przez Ministerstwo Górnictwa, co wynikało z umowy III wiceministra ON (Główny Kwatermistrz) gen.bryg. P. Jaroszewicza z MG¹⁰.

18 stycznia 1950 już nowy minister ON marszałek K. Rokossowski wydał rozkaz o utworzeniu kolejnych batalionów pracy. Stosownym do niego zarządzeniem wykonawczym Głównego Kwatermistrza WP nakazano sformowanie do 28 lutego 1950¹¹: 5 Batalionu Pracy (JW 5879) w Ostródzie — OW I; 6 Batalionu Pracy (JW 5892) w Elblągu — OW II; 7 i 8 Batalionu Pracy (JW 3175 i 3082) w Biedrusku — OW IV; 9 Batalionu Pracy (JW 3207) w Kobierzynie — OW V.

Bataliony 5-8 sformowano na podstawie etatu, przewidyującego 1419 wojskowych w batalionie (16 oficerów, 120 podoficerów, 1283 szeregowych)¹². 9 Batalion sformowano na podstawie wcześniejszego etatu (około 1140 wojskowych).

Do 20 kwietnia 1950 nowo sformowane jednostki przeszły pod dowództwo i na zaopatrzenie krakowskiego OW (OW-V).

13 maja 1950 ukazał się nowy rozkaz MON powołujący 10 Batalion Pracy (JW 2930), formowany w Kowarach, liczący etatowo 1138 wojskowych¹³. Skierowany został do wydobywania rudy uranu.

Ogółem liczba jednostek ZSW podlegających bezpośrednio dowództwu OW V wynosiła 10 batalionów, składających się z ponad 11 tys. żołnierzy.

⁸ Zob. Rozkaz organizacyjny Ministra Obrony Narodowej nr 0169/Org. z 13 sierpnia 1949, CAW, Gabinet MON, 1545/73/29, k. 59.

⁹ Zob. Zarządzenie Nr 0147/Org. Szefa Sztabu Generalnego WP z 21 lipca 1950, CAW, GZP WP, 524/59/1073, k. 56.

¹⁰ Zob. Porozumienie pomiędzy MON a Ministrem Górnictwa i Energetyki w sprawie działań batalionów pracy, CAW, GZP WP, 524/59/1286, k. 50-55.

¹¹ Zob. Zarządzenie Nr 08/Org. Głównego Kwatermistrza WP z 18 stycznia 1950, CAW, GZP WP, 524/59/916, k. 4-5.

¹² Bataliony te składały się z sześciu kompanii po ok. 220 ludzi, plutonu gospodarczego i plutonu wartowniczego oraz stołówki.

¹³ Zob. Rozkaz Nr 043/Org. Ministra Obrony Narodowej z 13 maja 1950 w sprawie sformowania 10 Batalionu Pracy, CAW, GZP WP, 524/59/916, k. 84.

Aby unormować sprawy dowodzenia batalionami pracy — przypomnijmy, że podporządkowane były bezpośrednio dowództwu OW V — 18 kwietnia 1950 minister ON wydał rozkaz powołujący Kierownictwo Batalionów Pracy w Katowicach (JW 5931)¹⁴. Szefem został mjr Cynkin, zastępcą do spraw politycznych kpt. Margules.

Kolejne zmiany w organizacji i podporządkowaniu batalionów pracy nastąpiły w 1951 r. 14 kwietnia 1951 Prezydium Rządu wydało uchwałę nr 287 w sprawie organizacji i działalności Batalionów Zastępczej Służby Wojskowej¹⁵. Na mocy tej uchwały w ramach Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” utworzono pion ZSW. Komendant Główny PO „SP” płk Aleksander Sław miał zorganizować 9 batalionów ZSW liczących około 11 tys. żołnierzy. W zakresie organizacji i dowodzenia pion ZSW podlegał — przez komendanta Gł. PO „SP” — ministrowi ON. Żołnierze służyący w batalionach ZSW byli umundurowani jak junacy SP, natomiast żołnierze batalionów pracy w mundury wojskowe. Bataliony ZSW powołano 30 maja 1951, a już w czerwcu 1951 r. skierowano do pracy w górnictwie.

Wspomniana wyżej uchwała spowodowała dwutorowość w podległości batalionów roboczych — bataliony pracy podlegały bezpośrednio MON, natomiast jednostki ZSW — KG PO „SP”. Z tego powodu 18 października 1951 MON wydał rozkaz nakazujący następującą reorganizację¹⁶:

- Komenda Zgrupowania Batalionów Pracy i podległe jednostki oraz szpital podporządkowano KG PO „SP” i włączono w skład pionu ZSW;
- zlikwidowano utworzone w czerwcu 1951 r. Dowództwo Zgrupowania Jednostek ZSW;
- Powołano przy KG PO „SP” kierownictwo Jednostek ZSW (Szef — mjr Samuel Lewin, który był jednocześnie zastępcą Komendanta Głównego PO „SP” do spraw ZSW);
- utworzono 1 Brygadę Pracy ZSW w Katowicach i 2 Brygadę Pracy ZSW w Chorzowie (ich dowódcami byli: płk Andrzej Lipiński i ppłk Aleksander Kokoszyn).

Kolejne jednostki ZSW tworzono w 1952 r. na podstawie wydanej 20 lutego uchwały Prezydium Rządu nr 90/52 w sprawie powiększenia liczby jednostek ZSW¹⁷.

Już 18 kwietnia 1952 r. rozpoczęto formowanie 13 Batalionu ZSW w Kamiennej Górze i 15 Batalionu ZSW w Mioszowie¹⁸ (podporządkowano je 1 Brygadzie Pracy ZSW). W 1953 r. powstały kolejne jednostki ZSW. Na podstawie rozkazu ministra ON z 14 lutego 1953 sformowano: 26 Batalion ZSW w Wojkowicach-Komornem; 28 Batalion ZSW w Łaziskach; 29 Batalion ZSW w Wesołej; 23 Batalion ZSW w Czarnym Lesie; 25 Batalion ZSW j.w.; 27 Batalion ZSW w Zabrze-Wschód.

¹⁴ Zob. Rozkaz organizacyjny Nr 031/Org. Ministra Obrony Narodowej z dnia 18 kwietnia 1950 w sprawie sformowania Kierownictwa Batalionów Pracy, CAW, GZP WP, 524/59/917, k. 180.

¹⁵ Uchwała Nr 287 Prezydium Rządu z 14 kwietnia 1951 w sprawie organizacji i działania Batalionów Zastępczej Służby Wojskowej, CAW, WKG, 527/59/3, k. 48-52.

¹⁶ Rozkaz Nr 080/Org. Ministra Obrony Narodowej z 18 października 1951, CAW, GZP WP, 1389/68/28, k. 6.

¹⁷ Uchwała Prezydium Rządu Nr 90/52 z 20 lutego 1952 w sprawie powiększenia liczby jednostek ZSW, CAW, WKG, 527/59/1, k. 162.

¹⁸ Rozkaz Ministra Obrony Narodowej Nr 039/Org. z 18 kwietnia 1952, CAW, WKG, 527/59/1, k. 163-165.

W Wałbrzychu utworzono 3 Brygadę Pracy ZSW w składzie: 13, 15- 21 Batalion ZSW.

W 1953 r. nastąpiła także zmiana nazewnictwa: Brygady Pracy ZSW przemianowano na Brygady Pracy, Bataliony Pracy ZSW na Bataliony Pracy, a Batalion Szkolny ZSW na Szkolny Batalion Pracy¹⁹.

Wiosną 1953 r. w górnictwie pracowało 25 batalionów o łącznym stanie 28 924 żołnierzy (dane za kwiecień 1953 r.). I tak: w 1 Brygadzie Pracy — 10 batalionów, w 2 Brygadzie Pracy — 12 batalionów, w 3 Brygadzie — 3 bataliony (zob. załącznik).

Kolejne zmiany organizacyjne miały miejsce w 1954 r., kiedy to rozformowano 4 i 25 Bataliony Pracy, a żołnierzy z tych jednostek wcielono do 8 i 20 Batalionu Pracy²⁰. Rozformowano także Garnizonowy Szpital w Goduli. 30 lipca rozformowano 23 Batalion Pracy, a żołnierzy skierowano do 8, 9 i 19 batalionu. W październiku 1954 r. rozformowany został 2 Szpital ZSW w Zabrze, uległy rozwiązaniu dowództwa 1 i 2 Brygady Pracy, zaś kierownictwo jednostek ZSW przeniesiono z Warszawy do Katowic.

Po tych zmianach (jesienią 1953 r.) jednostki ZSW składały się z 23 batalionów liczących etatowo 28 824 wojskowych (stan faktyczny 25 675).

Nowe zmiany miały miejsce w 1955 r. W związku z projektowanym rozwiązaniem PO „SP”, której podległe były jednostki ZSW, już w październiku 1955 r. przygotowano uchwałę w sprawie organizacji i działalności nowej struktury — Wojskowego Korpusu Górniczego (WKG), pozostającego poza normą wojska i utrzymywanego z budżetu Ministra Górnictwa Węglowego.

15 listopada 1955 Prezydium Rządu podjęło uchwałę nr 815 o utworzeniu WKG²¹. Na bazie jednostek ZSW utworzono Korpus Górniczy z zachowaniem kadry, struktury organizacyjnej i stanów osobowych (zob. załącznik).

Z kolei 3 listopada 1955 Prezes Rady Ministrów wydał zarządzenie nr 344 w sprawie przejścia przez WKG jednostek ZSW. Zarządzenie przewidywało²²: utworzenie stanowiska Dyrektora Generalnego do spraw WKG (został nim płk Wiktor Ziemiński)²³; WKG podlegał bezpośrednio Ministerstwu Górnictwa Węglowego, a Dowódca WKG Generalnemu Dyrektorowi do spraw WKG (dowodcą WKG został płk Aleksander Kokoszyń — sprawował tę funkcję do 11 grudnia 1956 r., a jego zastępcą został płk Bronisław Szubicz, który pełnił tę funkcję do momentu rozwiązania Korpusu)²⁴.

¹⁹ Rozkaz Nr 0022/Kier. w sprawie reorganizacji jednostek ZSW z 21 lutego 1953, CAW, WKG, 527/59/2, k. 32.

²⁰ Zob. Zarządzenie Organizacyjne Nr 0382/Org. Szefa Sztabu Generalnego WP z dnia 2 grudnia 1953, CAW, WKG, 527/59/22, k. 7-8.

²¹ Wyciąg z Uchwały Nr 185 Prezydium Rządu z 15 października 1955, w sprawie organizacji i działalności WKG, CAW, WKG, 553/59/9, k. 26-32.

²² Zob. Zarządzenie Nr 34 Prezesa Rady Ministrów z 2 listopada 1955 w sprawie przejścia przez WKG jednostek ZSW, CAW, GZP WP, 1389/68/356, k. 314.

²³ Minister ON wyposażył Dyrektora Generalnego ds. WKG w znaczne pełnomocnictwa. Miał m.in. prawo wydawania rozkazów i zarządzeń w zakresie spraw: produkcyjno-gospodarczych, szkoleniowych, kadrowych, dyscypliny, politycznych i sanitarno-medycznych. W zakresie praktyki dyscyplinarnej miał uprawnienia dowódcy okręgu wojskowego. Zob. Zakres uprawnień Dyrektora Generalnego do spraw WKG i zakres czynności aparatu wykonawczego, CAW, WKG, 553/59/16, k. 146-149.

²⁴ Szefem Sztabu WKG został mjr Stanisław Więckowski, zastępca d-cy WKG do spraw

Novum stanowił fakt nie używania nazwy Zastępcza Służba Wojskowa; służbę w WKG traktowano jak „normalną” zasadniczą służbę wojskową. Powołanie WKG miało nastąpić z dniem 1 stycznia 1956. Jednostki podporządkowane WKG przejęły nazwę Wojskowych Batalionów Górniczych²⁵. (Ich stan wynosił od 858 do 2107 ludzi i zależny był od potrzeb poszczególnych kopalń).

Jednocześnie przewidywano termin likwidacji Korpusu, określając go na 31 grudnia 1958.

W związku z ogłoszeniem amnestii w kwietniu 1956 r., zwolniono z kopalni tzw. pracowników specjalnych — więźniów.

Z powodu braku rąk do pracy w górnictwie 10 maja 1956 uchwałą Prezydium Rządu nr 229/56²⁶ skierowano do WKG 8200 żołnierzy KBW. Utworzono wówczas: 31 Wojskowy Batalion Górniczy (JW 4869) — Zagórz; 24 Wojskowy Batalion Górniczy (JW 4951) — Mysłowice; 38 Wojskowy Batalion Górniczy (JW 4982) — Brzeziny Śl.; 39 Wojskowy Batalion Górniczy (JW 5025) — Zabrze; 41 Wojskowy Batalion Górniczy (JW 5175) — Kochłowice²⁷.

Skierowanie żołnierzy KBW do WKG nie zlikwidowało deficytu siły roboczej, dlatego też Prezydium Rządu 16 czerwca 1956 podjęło kolejną uchwałę nr 282/56²⁸ o skierowaniu do WKG 2000 żołnierzy WOP (faktycznie skierowano 1350)²⁹.

Na początku października 1956 r. WKG osiągnął najwyższy stan liczebny 35 036 żołnierzy służby zasadniczej³⁰.

Jesienią tego roku rozpoczął się proces stopniowej likwidacji WKG. I tak do 31 grudnia 1956 zlikwidowano ośrodki przy 9 kopalniach oraz zakończono prace związane z rozformowaniem 31, 34, 38, 39 i 41 WBG³¹. Jednak generalna likwidacja korpusu rozpoczęła się w 1958 r. W styczniu t.r. rozformowano 8, 12, 15 i 28 WBG, a liczebność WKG spadła do 16 274 żołnierzy; w kwietniu rozformowano 18 i 29 WBG (rozkaz nr 021/WKG z 12 lutego 1958)³²; w tym samym miesiącu (rozkaz nr 038/WKG z 12 marca 1958) rozformowano 9 i 16 WBG³³; w czerwcu rozformowano 21 i 27 WBG (rozkaz nr 056/WKG z 24

---

politycznych — płk Bronisław Bełczewski, pomocnik do spraw zaopatrzenia — ppłk Roman Leś. Zob. Obsada personalna WKG wg stanu na 9 stycznia 1956, CAW, 553/59/14, k. 20.

²⁵ 13 grudnia 1955 WKG składał się z 23 batalionów (WBG), dowództwa, sztabu, oddziału zaopatrzenia i polikliniki. Ogólny stan etatowy wynosił 28 438 żołnierzy, a ewidencyjny — 23 078 żołnierzy. Zob. Meldunek o stanie osobowym WKG, CAW, WKG, 541/59/6, k. 1-34.

²⁶ Zob. Wyciąg z Uchwały Nr 229/56 Prezydium Rządu z 10 maja 1956 w sprawie skierowania żołnierzy KBW do pracy w WKG, KBW (Dowództwo), 1585/75/1118, k. 60-62 (zob. załącznik).

²⁷ Zob. Rozkaz Generalnego Dyrektora do spraw WKG nr 011/GD z 12 maja 1956 o organizacji dodatkowych Wojskowych Batalionów Górniczych i czterech dalszych ośrodków, CAW, WKG, 553/59/16, k. 42.

²⁸ Uchwała Nr 282/56 z 16 lipca 1956 uzupełniająca Uchwałę Nr 229/56 Prezydium Rządu z 10 maja 1956 w sprawie skierowania żołnierzy KBW do pracy w WKG, CAW, WKG, 553/59/16, k. 118.

²⁹ Zob. Rozkaz Generalnego Dyrektora do spraw WKG z 16 czerwca 1956 w sprawie zwiększenia stanów istniejących Wojskowych Batalionów Górniczych przez uzupełnienie ich jednostkami WOP, CAW, WKG, 553/59/16, k. 107.

³⁰ Zob. M. S z e n, *Wojskowy Korpus Górniczy*, Warszawa 1975, mszpis/WIh, k. 97.

³¹ Zob. Rozkaz Dowódcy WKG Nr 020/WKG 24 września 1956 w sprawie zwolnienia z czynnej służby wojskowej i przeniesienia do rezerwy szeregowców i podoficerów zasadniczej służby wojskowej z KBW i WOP do pracy w WKG, CAW, WKG, 553/59/16, k. 185-188.

³² CAW, WKG, 553/59/121, k. 1-5.

³³ CAW, WKG, 553/59/141, k. 8-13.

kwietnia 1958)³⁴; w lipcu rozwiązano 1, 20 i 30 WBG (rozkaz nr 068/WKG z 20 maja 1958)³⁵; w grudniu rozformowano 3 i 27 WBG (rozkaz nr 0110/WKG z 10 października 1958)³⁶.

1 stycznia 1959 WKG liczył 3450 żołnierzy.

W 1959 r. rozformowano kolejne jednostki: w marcu i kwietniu 2 i 5 WBG (rozkaz nr 08/WKG z 15 lutego 1959)³⁷; w maju 7 i 19 WBG (rozkaz nr 013/WKG z 23 marca 1959)³⁸; w czerwcu 17 WBG (rozkaz j.w.).

W lipcu 1959 r. istniał tylko jeden — 6 WBG, grupujący żołnierzy przebywających w szpitalach.

Zatrudnienie w kopalniach trwało do 10 maja 1959. Jako ostatni opuścili kopalnie żołnierze 17 WBG.

20 sierpnia 1959 minister ON wydał rozkaz nakazujący likwidację WKG³⁹. Nakazywał on rozformować dowództwo korpusu do 30 września 1959. Jednocześnie ukazał się rozkaz dowódcy WKG nakazujący w tym samym terminie rozformowanie ostatniego, 6 WBG⁴⁰. Ostatni rozkaz organizacyjny był wydany 26 września 1959 w sprawie rozformowania dowództwa WKG⁴¹. Grupa likwidacyjna zakończyła pracę 15 listopada.

WKG liczył w poszczególnych latach:

1 stycznia 1956	— ok. 25 000 żołnierzy
1 czerwca 1956	— ok. 32 736 żołnierzy
1 października 1956	— ok. 35 056 żołnierzy
1 stycznia 1957	— ok. 22 000 żołnierzy
1 stycznia 1958	— ok. 15 000 żołnierzy
1 października 1958	— ok. 8 658 żołnierzy
1 stycznia 1959	— ok. 3 450 żołnierzy

(strukturę organizacyjną WKG przedstawiono w załączniku).

WARUNKI ZATRUDNIENIA

Przy formowaniu pierwszych batalionów pracy oddelegowano do nich w wielu przypadkach kadre zawodową, której chciano się pozbyć z jednostek. Do batalionów trafiła kadra niezdiscyplinowana, osoby karane więzieniem za kradzieże i nadużycia, a także tzw. niepewni politycznie (co nie oznacza, że do jednostek tych nie trafiali ludzie wartościowi).

Już w okresie szkolenia rekruckiego żołnierze batalionów pracy (BP) pozbawieni byli podstawowego wyposażenia i zaopatrzenia — brak pościeli, kocy, nieodpowiednie buty (stare, zużyte)⁴².

³⁴ Tamże, k. 14-19.

³⁵ Tamże, k. 20-25.

³⁶ CAW, WKG, 553/59/121, k. 36-41.

³⁷ CAW, WKG, 553/59/123, k. 10-12.

³⁸ Tamże, k. 18-19.

³⁹ Zob. Rozkaz Ministra Obrony Narodowej Nr 010/Org. z 20 sierpnia 1959 w sprawie likwidacji Wojskowego Korpusu Górniczego, CAW, WKG, 553/59/143, k. 38.

⁴⁰ Zob. Rozkaz Nr 022/WKG Dowódcy WKG z 2 września 1959 w sprawie rozformowania 6 WBG, CAW, WKG, 553/59/143, k. 35-37.

⁴¹ Zob. Rozkaz Nr 023/WKG z 26 września 1959 w sprawie rozformowania Dowództwa WKG, tamże, k. 38-39.

⁴² M. S z e n, op. cit., s. 28.

Pierwsze bataliony, które skierowano do kopalń, zakwaterowano na terenie obozów jeńckich (po jeńcach radzieckich i niemieckich) w drewnianych barakach⁴³. Należy podkreślić, że kadra zawodowa (kawalerowie) mieszkała w tych samych warunkach. Ten stan rzeczy (1949 r.) nie uległ poprawie także w latach następnych, czego dowodem jest pismo Szefa GZP gen.bryg. Kazimierza Witaszewskiego do ministra obrony marszałka K. Rokossowskiego z 12 czerwca 1954. Czytamy w nim między innymi:

„2. Zakwaterowanie oddziałów 1 i 3 BP jest bardzo złe. Drewniane baraki, po byłym hitlerowskim obozie jeńców radzieckich, są zdewastowane. Sale sypialne i pomieszczenia gospodarcze b. prymitywne (ok. 0,5-2 m² na 1 żołnierza); 3. Brak mieszkań dla kadry (w 1 Bryg. Pracy 217 izb w rej. Stalino-grodu)”⁴⁴.

Problem był na tyle drastyczny, że minister ON w pełni zgodził się ze stanowiskiem gen. Witaszewskiego i obiecał załatwienie tej sprawy w trybie pilnym.

Dodajmy, że baraki miały zapadnięte dachy, niesprawne piece, zapleśniałe ściany. Część żołnierzy zakwaterowana była pod namiotami, brak było pościeli, bielizny osobistej i środków higieny.

Warunki pracy były nie tylko prymitywne, ale stwarzające zagrożenie dla życia i zdrowia żołnierzy. Przytoczmy jeszcze raz wspomniane pismo Szefa GZP do ministra ON:

„4. Złe warunki pracy (różne godziny, brak odpoczynku); 5. Zła opieka lekarska w szpitalach cywilnych; 6. Naruszenie — — przepisów bhp, duża ilość wypadków np.: w 1953 r. w jednym ZSW — wydarzyło się 48 wypadków śmiertelnych, 392 wypadki I i 2 kategorii (ciężkie obrażenia), 2175 wypadków IV kategorii (lekkie obrażenia)”⁴⁵.

Dekretacja Rokossowskiego brzmiała następująco: „gen. Witaszewski wnioski słuszne. W pierwszej kolejności trzeba będzie zaprowadzić normalny stan zatrudnienia żołnierzy, tzn. 8-godzinny dzień pracy, w sobotę 6 godzin i wolne niedziele. Te sprawy biorę na siebie. W ogóle wykorzystanie żołnierzy na kopalniach powinno być zaniechane, jako sprzeczne z konstytucją. W tej sprawie wystąpienie jeszcze raz przed kierownictwem PZPR”⁴⁶.

Zwraca uwagę fragment o ponownym wystąpieniu ministra przed kierownictwem PZPR sugerujące, że Rokossowski podnosił ten problem już wcześniej.

Nawiązując do bezpieczeństwa pracy żołnierzy w kopalniach można podać dane mówiące, że w latach 1951-1956 różnym wypadkom uległo 11 801 żołnierzy ZSW⁴⁷. Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć (wnioskując na podstawie przedstawionych wyżej wskaźników za 1953 r.), że wypadkom śmiertelnym w całym okresie 1949-1959 uległo kilkuset żołnierzy ZSW.

Nagminna była praca żołnierzy w niedziele i święta, za co odpowiedzialność ponosili dyrektorzy kopalń, którzy celowo zaniżali dane o wydobywaniu. W ogóle

⁴³ Zob. Meldunek Informacyjny Z-cy Dowódcy OW-V do spraw politycznych za okres od 15 września do 31 października 1949, CAW, GZP WP, 524/59/881, k. 1-46.

⁴⁴ Pismo szefa GZP gen. Witaszewskiego do Ministra Obrony Narodowej marszałka Rokossowskiego z 12 czerwca 1954 dotyczące wyników kontroli stanu pracy partyjno-politycznej w 1 i 3 Brygadzie Pracy Zastępczej Służby Wojskowej, CAW, GZP WP, IV.112/108, s. 489-490.

⁴⁵ Tamże, k. 493-495.

⁴⁶ Tamże, k. 488.

⁴⁷ M. S z e n, op. cit., s. 157-164.

na porządku dziennym były naciski dyrekcji kopalń na dowódców batalionów, domaganie się pracy żołnierzy w ponadplanowym wymiarze. Dodajmy, że czas pracy żołnierzy liczony był od momentu zjazdu do kopalń, do chwili zejścia z szychty. Ponieważ wiele jednostek znajdowało się w znacznym oddaleniu od kopalń (nawet do 40 km), rzeczywisty czas zatrudnienia przekraczał często nawet 12-16 godzin⁴⁸.

Ciężką i niebezpieczną z natury rzeczą pracę w kopalni potęgował jeszcze brak elementarnego przeszkolenia górniczego. Teoretycznie miejscem przeszkolenia miał być batalion szkoleniowy ZSW, jednakże okres szkolenia był krótki, a na porządku dziennym było kierowanie do pracy w kopalni żołnierzy w ogóle nie przeszkolonych, a w pojedynczych wypadkach także chorych (odnotowano fakty kierowania do pracy żołnierzy chorych na czynną gruźlicę czy chorych umysłowo)⁴⁹.

Osobnym zagadnieniem potęgującym uciążliwość pracy był zły początkowo stosunek górników do żołnierzy. Dokumenty wskazują, że odnosili się oni lepiej do zatrudnionych wcześniej jeńców niemieckich, natomiast żołnierzy nazywali „jeńcami sowieckimi” i „przestępcami”⁵⁰.

Formalnie żołnierze zatrudnieni byli na warunkach ogólnie obowiązujących w przemyśle węglowym, ale nie podlegali przepisom zbiorowego układu pracy⁵¹. Ich zarobki były obliczane według zasad ogólnych z tym, że część zarobków potrącana była na pokrycie kosztów utrzymania, umundurowania i opiekę lekarską, co budziło zawsze uzasadniony protest żołnierzy. Pozostałą część zarobków wypłacano żołnierzom — około 40% do ręki, 60% na książeczkę PKO. Zarobki brutto żołnierzy przed wymianą pieniędzy w 1950 r. wahały się od 9800 zł do 16 000 zł⁵².

Należy dodać, że część żołnierzy BP dopiero po roku służby dowiedziała się, że mają pracować dwa lata, gdyż niektóre RKU kierując ich do batalionów pracy informowały, że czas służby wynosi 1 rok.

Podkreślić trzeba też, że fakt zatrudnienia żołnierzy w górnictwie utrzymywany był przez władze państwowe w tajemnicy. Do prasy nie przedostała się ani jedna wiadomość na ten temat. Łączyć to należy z zapisem Konwencji nr 29 Międzynarodowej Organizacji Pracy z 28 czerwca 1930 dotyczącej pracy przymusowej lub obowiązkowej, stwierdzającym: „Wszelka praca lub usługi wymagane od jakiejś osoby pod groźbą jakiegokolwiek kary i do których dana osoba nie zgłosiła się dobrowolnie są zakazane”⁵³. Za taką pracę uznane było zatrudnienie żołnierzy. Chociaż Konwencja ta została ratyfikowana dopiero 23 czerwca 1958, należy przypuszczać, że władze PRL wcześniej liczyły się z reperkusjami międzynarodowymi.

⁴⁸ Tamże, s. 179-184.

⁴⁹ Zob. np. Sprawozdanie z kontroli przeprowadzonej w 1, 2, 3 i 4 Batalionach Pracy 2-4 grudnia 1949, CAW, GZP WP, 524/59/957, k. 27-33.

⁵⁰ Zob. sprawozdanie z inspekcji w batalionach zastępczej służby wojskowej przeprowadzonej od 26 lutego do 4 marca 1950, CAW, GZP WP, 524/59/998, k. 128-132.

⁵¹ Zob. Umowa Ministerstwa Górnictwa z Komendą Główną Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” z 30 czerwca 1951, CAW, WKG, 527/59/3, k. 33-47.

⁵² M. S z e n, op. cit., s. 43.

⁵³ Konwencja nr 29 dotycząca pracy przymusowej lub obowiązkowej z 28 czerwca 1930 przyjęta przez Międzynarodową Organizację Pracy, Załącznik do Dz.U. RP nr 20, 1959, poz. 122, s. 1.

ZAŁĄCZNIK

ROZKAZ TAJNY NR 008 MINISTRA OBRONY NARODOWEJ MARSZAŁKA POLSKI KONSTANTEGO ROKOSSOWSKIEGO Z DNIA 1 LUTEGO 1951 R. W SPRAWIE SŁUŻBY ZASTĘPCZEJ POBOROWYCH

Oryg.: CAW, Gabinet Ministra ON, nr 1631/78/13, k. 25.

Zaliczanie do odbycia służby zastępczej przeprowadzane podczas kolejnych poborów oraz w innych okolicznościach, mimo wydanych w tym kierunku szczegółowych zarządzeń nie jest właściwie dokonywane.

Mają miejsce wypadki, że do szkół oficerskich i podoficerskich oraz szkolnych kompanii przeznaczane są osoby, które w myśl wydanych zarządzeń musiały być skierowane do służby zastępczej (w batalionach pracy i-budowlanych) i odwrotnie — osoby które w pełni odpowiadają warunkom do służby kadrowej na uzupełnienie oddziałów, szkół podoficerskich, a nawet szkolnych kompanii, zaliczano do służby zastępczej i przeznaczano do batalionów budowlanych lub pracy.

Niektóre wojskowe komendy rejonowe zaliczały do służby zastępczej nawet członków PZPR.

W związku z art. 26 ust. 1 oraz art. 36 ust. 2 ustawy o powszechnym obowiązku wojskowym z dnia 4 lutego 1950 r. (Dz.U.R.P. Nr 6/50 poz. 46) i celem zapewnienia jak najbardziej właściwego przeznaczania poszczególnych osób do odbycia służby wojskowej — rozkazuję kierować się niżej podanymi wytycznymi:

1. Podstawą do zakwalifikowania poborowego do służby zastępczej jest jego pochodzenie społeczne, oblicze polityczne i moralne oraz przeszłość polityczna.
2. Do służby zastępczej przeznaczać:
  - a) poborowych pochodzących ze środowiska bogaczy wiejskich, wywłaszczonych obszarników, kupców, właścicieli przedsiębiorstw przemysłowych zatrudniających siły najemne, właścicieli większych nieruchomości miejskich oraz synów b. funkcjonariuszy bezpośredniego aparatu ucisku reżimu przedwrzesniowego;
  - b) poborowych, którzy wg opinii organów bezpieczeństwa publicznego są wrogo ustosunkowani do obecnej rzeczywistości;
  - c) poborowych, których rodzice, rodzeństwo lub żona byli karani przez organa Polski Ludowej za przestępstwa polityczne;
  - d) poborowych, którzy utrzymują kontakt z członkami najbliższej rodziny, pozostającymi w krajach kapitalistycznych i zajmującymi wrogą postawę wobec Polski Ludowej;
  - e) poborowych, którzy byli skazani w Polsce Ludowej za przestępstwa charakteru politycznego i społecznego na karę powyżej jednego roku więzienia bez jej zawieszenia i utraty praw.
3. Przynależności do niemieckich grup narodowościowych (Volksliste) oraz do faszystowsko-niemieckich organizacji młodzieżowych — nie uważać w żadnym wypadku jako podstawę do zakwalifikowania poborowego do odbywania służby zastępczej, jeżeli jest on pochodzenia robotniczego z mała i średniorolnego chłopstwa oraz inteligencji pracującej.
4. Członków PZPR do służby zastępczej nie kwalifikować, a w wypadku jeżeli w stosunku do poborowego członka PZPR zachodzi wątpliwość co do celowości skierowania go do służby kadrowej — sygnalizować o powyższym właściwemu komitetowi partyjnemu, powiatowemu lub równorzędnemu.

Za ścisłe przestrzeganie powyższego — czynię odpowiedzialnymi Dowódców Okręgów Wojskowych, Dowódcę Lotnictwa i Dowódcę Marynarki Wojennej.

Dowódcy Okręgów Wojskowych dopilnują ścisłego wykonywania niniejszego rozkazu przez wojskowych komendantów rejonowych.

Minister Obrony Narodowej
[podpis]
Konstanty Rokossowski
Marszałek Polski

L. GORIZONTOW — Clerk's apparatus of the Polish Kingdom during a period of Paskiewicz administration (1831-1855).

Author, using among others the archives created by Russian supreme authorities (including correspondence between Tsar Nicholas I and Iwan Paskiewicz, a governor for the Polish Kingdom), presents Russian personal policy on Polish territories after the fall of Insurrection 1830-31. Many years lasting attempts to eliminate from administration the Poles, who were disinclined to Russian administration, failed due to financial troubles and insufficient number of competent Russian clerks what hindered profound reforms. Until the very end of investigated period Poles, although treated distrust and paid poorly, constituted majority on lower and middle clerks posts.

J. KOCHANOWSKI — From Dźwina River to Dniestr River. Activity of Mixed Border Commission on East between 1921-1922.

Polish-Soviet Commission which aim was to precisely fix a border between two countries, acted from signature of peace treaty in Ryga (March 18, 1921) until November 1922. Author, on the basis of recently disclosed Polish Commission archive stored in Moscow since World War II, describes a work of Commission paying special attention to conflicts resulting from contradictory interests and hostility of both sides. He also shows difficulties connected with postulates set forth by the people living on near-border areas.

M.P. DESZCZYŃSKI — Polish export of military equipment during a period between World Wars (Problems Sketch).

An export of military equipment from Poland that had been rather ineffective at the very beginning, was then in 1926 monopolized in practice by SEPEWE firm fully controlled by government. Centralization and state protection realized to be conducive to export growth. In spite of relative weakness of Polish financial system and high production costs until the end of 30s' Poland found itself in the forefront of European military equipment exporters. The biggest importers of Polish equipment were both parties of Spanish civil war (about 2/3 of export value, mostly used equipment) and the Balkan countries. In spring and summer of 1939 the Polish authorities did not decide to requisition of military equipment ordered by foreign contracting parties what considerably decreased defence ability of the state in war against Germany.

Z. LANDAU — Controversy regarding direction of activity of Home Economy Bank (BGK).

Home Economy Bank was founded in 1924 in order to finance a public sector of Polish economy. According to its statute interpretation made by its first president J.K. Steczkowski the bank credited all kind of activities that were improving Polish economy status. Since 1927 R. Górecki, a new Bank's president, tried to limit crediting the state and self-government activities what was inconsequently performed due to weakness of Polish financial market that was additionally disorganized by the great economic crisis. In the middle of 30s' a Bank's self-dependence was decreased — it became an executor of government orders.

E.J. NALEPA — Army Mining Battalions in Poland between 1949-1959.

Author presents unknown problem of mining battalions in Polish Army in 1949-1959. Participation in battalions was treated as a vicarious military service and a particular form of repression towards persons who were hostile to a communist system introduced in Poland after

World War II. An article discusses organization of these units and their extremely difficult conditions of life and compulsory work for serving soldiers. Such form of military service was not in conformity with the Law on the Common Military Service and also broke International Labour Organization Convention so this problem was kept in secret for a long time.

MATERIALS

J. TĘGOWSKI — Glosa to elaborate a list of clerks in Wielkopolska in XII-XV centuries.

DISCUSSIONS

K. STEBNICKA — A new outlook on Greek theatre (on works of O. Taplin in relation to his new book: "Comic Angels and Other Approaches to Greek Drama").

R. MICHAŁOWSKI — Policy of Otto III in a new approach (in connection with work of K. Goerich: "Otto III. Romanus, Saxonicus et Italicus. Kaiserliche Rompolitik und Saechsische Historiographie").

(transl. by Marek Kaździelski)